

TARİHİMİZDE KÖLELİK¹

Ekrem Buğra Ekinci

Köleliğin Menşei:

Kölelik insanlardan bir kısmının diğer bir kısmına muayyen bazı sebeplerle hizmet etmesidir. Tarihin en eski devirlerinden beri devam edegelmiş bulunan kölelik, kuvvetlinin kuvvetsize hükmetmesinden doğmuştur. Aristo, köleyi "ruhlu bir alet, canlı bir meta" olarak vasıflandırmıştır. Eski Yunan'da, İbranilerde, Roma'da ve eski Arablarda kölelik yaygın bir müessesese olup köleler her türlü haktan mahrum bir şekilde, en ağır işlerde çalıştırılmaktaydı. Daha ziyade göçebe halinde yaşayan bir kavim oldukları için eski Türklerde kölelik müessesesine rastlanmamaktaysa da yerleşik bir hayat yaşayan Uygurlarda köleliğin varlığını biliyoruz. Görülüyor ki kölelik çok eski çağlarda yaşayan kavimlerde de yer almış olup, bunu ihdas eden İslamiyet değildir, ancak sosyal ve iktisadi sebepler dolayısıyla kaldırılması mümkün görülmeyen bu müesseseyi ıslah ettiği, kölelerin hukuki, sosyal ve iktisadi vaziyetlerini düzelttiği ve köleliğin kaldırılması hususunda bir takım kat'i tedbirler getirdiği vâkıadır. Bu sebeple İslamiyet kölelik dini değil belki köleliği kaldırma dinidir denilebilir.

Kölelik Hukuku:

Kölelik, İslam hukukunda hukuki ehliyeti tahdid eden hallerden biridir. İslamiyet köleliğe sebep olan halleri bire indirmiş ve bundan başka sebeple köle yapılmasını yasaklamıştır. Bahis mevzuu tek hal ise harbdir. Bu husus tarih boyunca herkes tarafından en tabii devletlerarası harp hukuku kaidelerinden birisi olarak kabul edilmiştir. İslamiyet yayıldıkça ve toprakları genişledikçe ele geçen esirlerin sayısı da artmaktaydı. Bu esirler, esir düşmeden evvel İslamiyete girmiş ve islam ordularına karşı muharib olarak harp etmemişlerse köle olmaktan kurtulurlardı. Bunun dışında harplerde ele geçen esirler üzerinde müslümanların seçmece hakları vardı. Bu hakları kullanma

---

¹ Köleleri Evlat Sayan Medeniyet, *Tarih ve Medeniyet*, S: 11, Ocak 1995, s: 20-25.

salahiyeti ise emire yani hükümdara aiddi. Bunlardan birincisi erkek esirlerin öldürülmesidir. Bu hakkın tarih boyunca pek kullanıldığı görmüyoruz. İkinci bir hak ise bu esirlerin karşı tarafın elindeki esirlerle mübadele edilmesi veya fidye karşılığı serbest bırakılmasıdır. Serbest kalan esirlerin ülkesine döndükten sonra yeniden muharib olarak İslam ordularının karşısına çıkacağı nazara alındığından bu yola gidildiği tarihte nadirdir. Üçüncü bir hak, ele geçen esirlerin tekrar eski meşgalelerine dönmelerine ve kendileriyle zimmet akdi yaparak vergi karşılığı İslam devletinin emniyeti altında yaşamalarına izin vermektir. Tarihimizde bu usule çokça rastlanmaktadır. Son bir hak ise bu esirlerin canların bağışlayarak, hizmette kullanmak üzere İslam ülkesinde alıkoymaktır. Bu yol hem düşmanın muharib gücün zayıflattığı, hem de bedava işgücü temin ettiği cihetle tercihe şayan bir yol olarak görülmüştür. Bu tercih, müslümanların düşmanlarına bile göstermekten çekinmedikleri engin müsamaha ve şefkatin bir neticesidir. Halbuki diğer dinler ve yabancı hukuk sistemleri kölelik neticesini doğuracak pekçok yolu meşru kabul etmişlerdi. Mesela İbranilerde, yani Yehudi hukukunda borç yüzünden köle olunabiliyordu. Ancak bunlar Yahudi oldukları için, diğer yollarla mesela harb yoluyla ele geçen kölelerden daha iyi vaziyetteydiler. Babillilerde ve Romalılarda da borç yüzünden köle olduğu gibi, bir insan kendisini veya oğlunu köle olarak satabilirdi. Bunlar İslam hukukunda men' olunmuştur. Ayrıca cahiliye devri Arablarında bunlara ilave olarak kumarda kaybeden kimseler de köle haline getirilirdi. Kilise hukuku köleliği ıslah edici hiçbir hüküm getirmediği gibi kölelerin efendilerine mutlak itaatte bulunmalarını tavsiye ile iktifa etmiştir. Bu sebeple de diğer milletlerde tarih boyunca sudan sebeplerle köle haline getirilen kimseler en ağır işlerde çalıştırılmış, kırbaçların altında türlü eziyet ve işkenceler altında en ufak bir hak hatta hukuki tanzimden mahrum bir şekilde ömürlerini geçirmişlerdir.

İslam Tarihinde Kölelik:

İslam hukuku ilk defa kölenin insan olduğunu ve Allah huzurunda bütün insanların eşitliği prensibini getirmiştir. Dolayısıyla kölelere fena muamelede bulunmak yasaklanmış, efendiye kölesine kendi yediğinden yedirme, icabında aynı sofradan yeme, elbise ve mesken ihtiyacını ihsan ile karşılama, okuma, yazma ve diğer lüzumlu ilimleri öğretme, hasılı ona kendi ev halkının bir ferdi olarak davranma hatta hitab ederken

"kölem" yerine "evladım" deme mükellefiyetlerini yüklemiştir. Nitekim Hz.Peygamber'in bir hadisinde kaynağını bulan İslam hukuku kaidesine göre köleye yapılan herhangi bir haksız muamelenin, mesela dayağın keffareti olarak onu azad etmek mevzubahistir. Kölelerin vaziyeti o kadar iyileştirilmiştir ki, azad edilen köleler efendilerinin yanından ayrılmayı istememişlerdir. Hz. Peygamberin azad ettiği kölesi Zeyd'in, anne ve babası kendisini bulup götürmek istediklerinde onlarla gitmeyi reddedip eski efendisi olan Hz. Peygamber'in yanında kalmayı tercih ettiği meşhurdur. Hz.Peygamber, bu Zeyd'e oğlum diye hitab ederdi. O'nu halasının kızıyla evlendirmişti. Bunun oğlu Usame'yi ise ordu kumandanı tayin etmişti. Hz.Ömerin sulh ile fethedilen Kudüs'e girerken yegane devesine kölesiyle nöbetleşe bindiği ve şehre girerken deveye binme nöbetinin kölede olduğu, kendisinin ise bu devenin yularını çektiği pek meşhurdur. İslamiyet kölelere ilim öğrenme imkanını da vermiştir. Bu imkandan sonra köle menşe'li kimselerden çok sayıda büyük ilim adamı yetişmiştir. Hele Hicretten yaklaşık bir asır sonra İslamiyetin yayıldığı yerlerin en meşhur ve kudretli alimlerinin tamamını köle asıllı kimseler teşkil etmiştir. Tabii denem ve Hz.Peygamberin arkadaşlarını görenlerin meydana getirdiği faziletli büyük alimler topluluğunun ileri gelenlerinden Hasen Basri, İbn Sirin, Ata bin Ebi Rebah, Mücahid, Said bin Cübeyr, Mekhul, Tavus, Nafi, İbrahim en-Nehai, tasavvuf alimi Malik bin Dinar ve Eyyüb-i Sahtiyani, fıkıhçılardan İmam-ı Azam ve hocası Hammad, hadisçi A'meş, tarihçi İbn İshak hep köle asıllı kimselerdi. Halbuki eski kavimlerde hatta yakın zamana kadar Avrupa ve Amerika hukuk sistemlerinde kölelere okuma ve yazma dahi öğretilmesi şiddetle yasaklanmıştı. Kölelerin azad edilmesi İslamiyette en faziletli amel olarak bildirilmiş, öyle ki neredeyse kölelik istisna, azad kaide haline gelmişti. Nitekim Hz.Peygamber eline geçen bütün köleleri azad etmiş, eshabına da bunu tavsiye buyurmuştur. Bunun üzerine müslümanlar ellerindeki köleleri peyderpey serbest bırakmışlardır. Bunun yanısıra İslam hukukunun köleliğin kaldırılması gayesine hizmet eden bir takım müesseseler koyduğunu da ifade etmek gerekir. Bunlardan birincisi hataen adam öldürme, zihar (bir boşanma türü) ve yeminden dönme gibi bazı fiillerin keffareti (cezası) olarak köle azad edilmesini mecbur kılmış olmasıdır. Buna itk, böyle köleye de atik denir. Kölelerin serbest kalmalarına imkan veren ikinci bir husus da kitabet akdi olup Kur'an-ı kerimde tavsiye edilmiştir. Burada köle, efendisine muayyen

bir meblağ ödemek suretiyle hürriyetine kavuşabilmektedir. Bu meblağı temin edebilmesi için de kendisine ücret karşılığında efendisine veya başkalarına çalışma ve bunun neticesinde kazandıklarına malik olabilme izni verilir. Bu izne siaye, böyle köleye de mükateb denir. Ayrıca bu tür kölelere zekat ve sadaka vermenin daha faziletli olduğu da bildirilmiştir. Kölenin hür olabilmesi için ikinci bir usul, tedbirdir. Burada efendi, ölüm halinde kölesinin azad olunmuş sayılacağına dair sağ iken bir beyanda bulunur ve bu beyanından kaideten bir daha dönemez. Tadbir edilmiş köleye müdebber denir. Halbuki Avrupa ve Amerikan hukuk sistemlerinde efendi kölesini şartsız azad etse bile bu beyanından vazgeçebilir. Dördüncü bir müessese olarak karşımıza istilad çıkar. Efendisinden çocuğu olan köle kadının bu çocuğu doğumundan itibaren hür sayıldığı gibi, kendisi de artık bir başkasına satılamaz, efendisi vefat eder etmez kendiliğinden hürriyetine kavuşur ki buna ümmi veled (çocuk annesi) denir. Diğer hukuk sistemlerinin tamamında, Anglo-Amerikan hukukunda bu halde çocuk bile köle sayılırdı, eski Arablarda ise eğer çocuk zeki çıkarsa babası tarafından ona hürriyet verilebilirdi. İslam hukukunda kölelerin azad neticesini doğuran bir yol da harblerde düşmana karşı kahramanlık ve yararlık gösterenlerin serbest kalmasıdır. Son bir usul de köle eğer mahremi bulunan bir kimsenin mülkiyetine girerse kendiliğinden hür olur. Mesela, hür bir kadın kölesiyle evlenirse, o köle azad olunmuş sayılır. İşte İslam hukukunun getirdiği bu tedbirler sayesinde hem kölelerin vaziyetleri fevkalade iyileştirilmiş, hem de hürriyetlerine kavuşmaları gayet kolaylaştırılmıştır. Bütün bu hükümler, diğer hukuk sistemlerine tesir ederek zaman içinde köleliğin kaldırılması neticesini doğurmuştur.

Kölelerin Hukuku:

İslam hukukunda kölenin dini bakımdan mükellefiyeti vardır, ancak tam değildir. Mesela köle dini emir ve yasakların tamamına muhatab fakat mesela cihad (harb) ile, tam tesettürle, cuma namazı, kurban ve zekat ile mükellef tutulmamıştır. Hukuken tam ehliyeti var ise de bunu kullanmaktan hükmen aciz olup ehliyeti askıda kimse gibidir. Aile hukuku itibariyle evlenme, boşanma, çocuk sahibi olma hakkı vardır, ancak ikiden fazla evlenemez. Mehr ve nafaka ödemekle mükellef ise de bu meblağlar rakabesine (kıymetine) karşılık olmak üzere efendi öder. Ceza hukukuna göre bir kölenin

sahibinden başka biri tarafından taammüden öldürülmesi halinde katile kısas (karşılık olarak öldürülme) gerekir. Köle cinayet işlediğinde azadlanmış bile olsa efendi diyetini öder. Kölenin cezai mes'uliyeti tam olmayıp zina etse recmolunmaz, alkollü içki içme ve zina iftirasında bulunma hallerinde hukuki cezanın yarısı verilir. Efendinin kölesini te'dib hakkı vardır, ancak köleye eza ve cefada bulunamaz, olsa olsa onu satar. Bu hususda tarihimizde bir de hikaye anlatılmalıdır: Sultan İkinci Selim devrinde, gencin biri çok sevdiği cariyesinin bir işine kızarak onu esirciye satar, sonra da bu yaptığına çok pişman olur. Yana yakıla zamanın İstanbul kadısı İvaz Efendi'ye gelir, onun ayaklarına kapanarak vaziyeti anlatır, pişmanlığın bildirir, bu işe bir çare bulmasını rica eder. Kadı efendi gencin haline acır, mahud esirciyi çağırır ve ondan cariyeyi sahibine tekrar satmasını isterse de esirci bir türlü buna yanaşmaz. Bunun üzerine kadı efendi gence kalkıp oynamasını söyler, genç bu dediğini çekinmeden yapar. Kadı efendi aynı şeyi esirciden isteyince esirci "ben deli miyim, ne diye oynayayım" diye cevap verir. Bunun üzerine kadı efendi "öyleyse bu genç delidir, delinin alış-verişi muteber değildir, ver bakalım cariyeyi geriye" der. Bu hile-i şer'iyye karşısında esircinin yapabileceği hiçbir şey yoktur, çaresiz cariyeyi bedeliyle eski sahibi gence iade eder. Görülüyor ki köleler efendilerinin bir nevi dostu, arkadaşı, sırdaşı ve aile ferdi hükmündeydiler. Hakikaten İslam memleketlerindeki köleler kırbaç nedir bilmezlerdi. Efendinin te'dib hakkı kölenin suç işlemesi haliyle mahdud olup devlet bunu kontrol eder. Nitekim Osmanlı Devleti'nde 1851 tarihli ceza kanunu bu hususu hükme bağlamıştır. Köle kendisine izin verilmedikçe mülkiyet hakkını haiz bulunmadığı gibi varis ve şahid de olamaz, ancak lehine bazı şartlarla vasiyette bulunulabilir. Bu halde lehine yapılan vasiyet, azadına imkan verecek şekilde kıymetine karşılık addedilir. Köle efendisinin vefatı halinde ve onun ta'yiniyle vasiyeti tenfiz memuru olabilir, yani efendisinin vasiyetlerini yerine getirmek üzere onun malvarlığını idare eder, hatta efendisinin küçük çocuklarının vasiliğini yapabilir. Köle vekil de olabilir. Efendi köleye medeni hakları kullanma ehliyetini bahşedebilir. Böyle bir köleye me'zun denir, giriştiği işlerden sahibinin kendisine verdiği sermaye ve kendi kıymeti ile mes'ul olur, borçlanmışsa ve ödeyememişse ya efendi borcu üzerine alır, ya da köle satılır. Tarihte zekası sebebiyle kendisine ticaret izni verilen ve kendisiyle efendisini çok zengin eden köleler vardır.

Osmanlı Tarihinde Kölelik:

Tamamen İslam hukukunun cari olduğu Osmanlı devletinde de kölelik müessesesi yer almıştır. Bu devirde harb ve fütuhatin tamamı Türkler tarafından yapıldığı için ele geçen düşman esirleri köle olarak Osmanlı ülkesinin her tarafına akmaya başlamıştı. Bu köleler İslam hukukunun ganimete dair kaideleri çerçevesinde taksim edilir, bunlardan orduya verilenler yeniçeri ocağını teşkil eder, saraya alınanlar enderun denilen saray akademisinde (bugün bir ma'nada siyasal bilgiler fakültesi) devlet adamı olarak yetiştirilirdi. Bunlar ölene kadar devleti temsil eden padişahın kölesi statüsünde oldukları için hıyanette bulunamaz, bulunurlarsa bedeli hem efendi, hem de devletin en yüksek hakimi mevkiinde bulunan padişah tarafından ödetilir (ki siyaseten katl denilen hükümdarın cezalandırma salahiyetinin esası budur), hatta işlediği suç sebebiyle öldürülebilir. Malları da vâris vaziyetinde olan efendiye intikal eder, yoksa müsadere demek değildir. Bu, hukukun hükümdara verdiği bir salahiyettir. Çünkü hükümdar ülkenin en büyük hakimidir, bu kaza hakkını tek başına yerine getirmesi mümkün olmadığından normal şartlarda hukuk mesleğinden hakimleri vazifelendirir. Dünyanın her yerindeki monarşilerde böyledir, mesela İngiltere'de hakimler "kral adına" karar ve hüküm verirler. Ayrıca zaten efendi mevkiinde bulunan hükümdarın kölesini vezir bile olsa te'dib hakkı vardır. Te'dib hakkı kölenin öldürülmesine izin vermez, ama yukarıda zikredilen hükümdarın hakim mevkiinde bulunma hali kafi bir mesned teşkil eder. Kaldı ki Osmanlı devletinde katledilen devlet adamlarının tamamı köle olmadığı gibi padişah sadece kendi hükmüyle ıktifa etmemiş, suç zanlısı devlet adamı mahkemede muhakeme edilip hakkında idam kararı verilmeksizin böyle bir tatbikata gidilmemiştir. Esasen bunların sayısı da fazla değildir. Osmanlılarda köle menşeli kimselerin devlet hizmetinde tercih edilmesinin bir sebebi de bunların Osmanlı ülkesinde akrabaları olmadığı için o günün Avrupa devletlerinde ve daha evvel İslam ve bilhassa Türk tarihinde de görülen ve mühim zararlara yol açmış olan, küçük küçük hanedanlar teşekkülü ile devletin parçalanma tehlikesi bertaraf edilmiş olurdu. Bunlar iltimasda ve nüfuz temininde bulunamazlardı, arkalarından da kanlarını dava edecek kimseleri bulunmazdı.

Osmanlılarda köleler üç kaynaktan temin edilmekteydi. Bunların başında Avrupalı, bilhassa Slav asıllı köleler gelmektedir. İlk devirlerde fütihat çok fazla, bunların ekserisi de Balkanlarda olduğu için bu çok tabii karşılanabilir. Bu köleler yukarıda da geçtiği gibi, ya orduya verilir, yeniçeri ocağını teşkil eder, ya da saraya alınıp enderun denilen saray akademisinde devlet adamı olarak yetiştirilirdi. Meşhur sadriazamlardan Davud Paşa, İshak Paşa, Koca Sinan Paşa, Rüstem Paşa, Mahmud Paşa, Mesih Paşa, Maktul İbrahim Paşa, Ayas Paşa, Sokullu Mehmed Paşa ve Cezzar Ahmed Paşa hep Avrupa menşe'li kölelerdi. Osmanlılarda köle te'min edilen ikinci kaynak Kafkasya idi. Evvelce sadece Kırım Hanı, kendi nüfuz bölgesinde elde ettiği köleleri Osmanlı ülkesine bilhassa saraya göndermekteydi. Onsekizinci asırdan itibaren Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes, Gürcü, Tatar ve Laz köleler, bilhassa cariyeler sevkedilmeye başlanmıştır. Bunlar daha ziyade saraya ve kibar konaklarına alınmış, içlerinden pekçok padişah validesi yetişmiştir, öyle ki Kafkasyalılara "padişah dayıları" denilerek çok yakınlık gösterilirdi. Kafkasyalı kölelerden devlet hizmetinde yükselenleri de görülmüştür; meşhur Hüsrev Paşa bunlardandır. Son devirlerde Kafkasyalı köle ticareti milliyetçilik cereyanının da tesiriyle Türkiye'de yaşayan Kafkasyalıların baskı ve propagandaları üzerine fermanla yasaklandıysa da, bilhassa cariyelerinin meziyetleri ve güzellikleri sebebiyle çok revaçta olmalarından ötür el altından devam etmiştir. Nitekim yirminci asrın ilk yıllarında Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti, saraydaki Çerkes cariyelerin serbest bırakılmalarını istemiş, bunun için Deli Fuad Paşa'dan yardım talebinde bulunmuş, o da İngiliz sefirini araya koyarak bunu becermişlerse de bu cariyelerden pek çoğu buna razı olmamışlardır. Osmanlılarda üçüncü bir esir kaynağı da Afrika, bilhassa Sudan'dır. Buradan ele geçen siyahi köleler hemen her kibar evinde bulunur, yiğitlik ve dayanıklılıklar sebebiyle çok tutulurlardı.

Osmanlı devletinde köle ve cariyeler ilk zamanlarda Haseki civarında alınıp satılırdı. Onaltıncı asırdan sonra bugünkü Nuruosmaniye camiinin yanında bulunan esirhanede kalmaya ve gündüzleri Kapalıçarşı ile Divanyolu arasındaki Tavukpazarı denilen yerde kurulan esir pazarında mezad usulü ile satılmaya başlandı. Ayrıca Üsküdar ve Fatih ile Edirne, Şam gibi diğer merkezlerde de esir pazarları vardı. 1583'de bu usulü nizamaya bağlayan bir ferman neşredilerek suiistimallerin önüne geçilmek gayesi güdülmüştür.

1559 ve 1575 tarihli fermanlarla da gayrimüslimlerin müsliman köle sahibi olamayacaklar bildirilmiştir. 1559 senesinde Osmanlı vatandaşı bir Rum, evinde müsliman köle bulundurduğu için idam edilmiş, bundan sonra gayrimüslimler, ileride müsliman olduğunu iddia eder de başlarına dert açar endişesiyle gayrimüslim köle bile kullanmaya csaret edememişlerdir. Osmanlılarda esircilik bir esnaf sektörü sayılır, kazançları esirhane eminliği tarafından onda bir nisbetinde vergilendirilirdi. Esirlerin başında kontrollerde bulunmak üzere esirciler kethüdası vazifelendirilirdi. Meşhur bestekar Itri bu sıfatı taşımıştır. 1641 tarihli bir fermanla esir fiatlarına narh (azami kar haddi) konulmuş-tur. Hiçbir san'atı olmayan bir köle yüz dinardan (beşyüz gram altın) fazla etmezdi. Bir san'at sahibi köle ikiyüz, mahareti fazlaysa dört-yüz, şiir, musiki ve ilme aşınaysa altıyüz dinar ederdi. Ecnebi devletlerin tazyiki altında 1846 senesinde esir pazarlar bir fermanla kaldırılmış, esir satışları esircilerin evlerinde, siyahiler Fatih, diğerleri ise Tophane'deki Karabaş sokağında olmak üzere devam etmiştir. Daha sonra çıkarılan iki fermanla 1855'de Çerkes, 1857'de de zenci esir ticareti tamamen yasaklanmıştır. Bu husus 1876 da ilan olunan Kanun- Esasi'de (Osmanlı meşrutiyet anayasası) de yer almıştır. Osmanlıların kölelere en iyi muamelede bulunan, onların hürriyetine kavuşmaları için en çok kolaylık gösteren millet olduğu bilhassa ecnebi seyyah ve tarihçi yazarların ittifaklı beyanlarıyla sabittir. Kölelere tam bir dini hürriyet tanınmıştı. Müslüman olma mecburiyetleri olmadığı gibi, kendi dindaşlar gibi giyinebilirler, ibadette bulunabilirlerdi. Kölelere çok iyi bakılır, ev hizmetleri haricinde çalıştırılmazdı. Bunlara verilecek nafakanın asgari haddi fermanla tesbit edilirdi ki ondokuzuncu asrın ikinci yarısında çıkarılan İhtisab Ağalığı nizamnamesinde (bugünkü belediye kanunu) umumiyetle bu mikdar altmış para civarında tesbit edilmişti. Yirminci asrın ilk senelerinde kabul edilen Osmanlı nafaka kanunu da kölelerin nafakalarını sıkı sıkıya hükme bağlamıştı. Kölelerin nafakalarının yeterince ve zamanında verilip verilmediği hususunda esirciler kethüdası mes'uldü. Osmanlı cemiyet hayatında çoğu zaman kölelerin evlad edinildiği, bunların çok yüksek mevkilere gelebildiği görülmektedir. Cemiyet bunları statüleri sebebiyle aşağılamamaktadır. Köleler, bilhassa cariyeler belirli bir yaşa geldikten sonra daha evlenme çağı geçmeden ailenin itimad ettiği bir kimse ile evlendirilerek kendilerine yüklü bir cihaz (çeyiz) ve bir de evceğiz verilirdi. Buna "çırak etme" denirdi. Çırak edilen köle ile irtibat kesilmez, ailenin ev

dışında bir ferdi gibi kendisiyle görüşülür ve himaye edilirdi. Osmanlı devletinde hukukun tatbikinin günümüze intikal etmiş şahidleri olan şer'i mahkeme sicillerinde kölelerle alakalı mahkeme kararları vardır; çok şayan-ı dikkattir ki bunların hemen tamamı köle azadına dair olup köleyi mevzu alan diğer muamelelere çok az rastlanır. Diğer bazı kavimler, bilhassa Ruslar, Türklerin eline esir düşüp köle olmak istemişlerdir. Zira köleler evlerinde göremeyecekleri nimetlere sahip idiler. Kafkasyalı köleler ise diyar-ı islamda yaşamak, hilafet merkezi İstanbul'da ömürlerini tamamlamak için Türklere esir olmaya can atmışlardır. Türkçe'de dini ve ahlaki hususlarda yazılan kitaplarda kölelere gösterilmesi gereken iyi muamele ve vecibeleri anlatan müstakil kısımlar yer almıştır. Böylece müslümanlar kölelerini Allah emaneti birer evlad mesabesinde görmüş, kendilerine sevab kazandıracak fırsat telakki etmişlerdir. Yeri gelmişken, yıllardır gerek Batılı bazı seyyah ve tarihçiler, gerekse bunların bizdeki takibcileri Osmanlı sarayındaki köle ve cariyeler hakkında vahşet ve şehvet kokan hikayeler üretmişler, herkes de bunları dinlemiş, ciddiye almış veya alaylı gülümsemelerle de olsa kabul etmiş, anlatmıştır. Ancak işin aslı böyle değildir. Saray sadece padişahın evi değildir, aynı zamanda devletin idare edildiği bir yerdir, bugünkü manada cumhurbaşkanlığı köşkü, genel sekreterlik, başbakanlık, bakanlar kurulu, devlet denetleme kurulu, millet meclisi vesaire vazifeleri yapan bir yerdir, harem ise bizzat padişahın ve ailesinin yaşadığı mekandır. İşte bu kadar fonksiyonu olan sarayın, görülmesi gereken pek çok da hizmetinin bulunacağı aşıkardır. Bu hizmetleri dışarıdan kimselere yaptırmak, o zamanın hanımlarla erkeklerin bir araya gelmesini tasvib etmeyen telakkisiyle muvafık düşmezdi. Bunun için köle ve cariye kullanılması tercih edilmiştir. Yoksa bu cariyelerle padişahın sırayla münasebet tesis ettiği hiçbir ilmi esasa dayanmamaktadır. Kaldı ki Osmanlı hanedanına mensub erkekler kadına düşkün kimseler değildi, bu ilmi değeri olmayan bir zihniyetin onlara attığı bir iftiradır. Hele hele bazı padişahların son derece az çocuğu olmuş, kimisinin ise hiç olmamıştır. Zaten çoğunun ömrü seferlerde geçmiştir. Halktan veya tanınmış ailelerden kızlarla evlenmek tarihte hayli sıkıntıya sebep olmuş, bunun için saray terbiyesiyle ve padişah hanımı olmak üzere yetiştirilmiş, hayatta bilinen hiç akrabası olmayan kimselerle evlenmek muvafık görülmüş, maksad da hasıl olmuştur. Bunun aksi bir teşebbüste bulunan Genç Sultan Osman, kayınpederinin de sebebiyet vermesiyle, ihtilalci bir güruh tarafından

hem tahtından, hem de canından olmuştur. Osmanlı sarayındaki bu sistemi idare etmek için ise erkeklik kudretinden mahrum, ekseri siyahi köleler kullanılmıştır. Bunlara "hadım ağası" veya "harem ağası" denirdi. Bunlar ya doğuştan hünsa (çift cinsiyetli) ya da memleketlerindeyken her hangi bir sebeple bu hale gelmiş kimselerdi. (1715 tarihli bir ferman dan da açıkça anlaşıldığına göre Osmanlı ülkesinde sağlıklı erkekleri hadım etmek şiddetle yasaklanmıştı.) Dolayısıyla rahatça hareme girmelerine, padişahın ailesi ile de görüşebilmelerine dinen cevaz vardı. Kaldı ki bunların saraydaki salahiyetleri çok fazla olduğu için devletin idare edildiği bu yerdeki nüfuzu ülke çapında bir otorite manasına gelmekteydi. Bunlar arasında Hadım Ali Paşa, Hadım Sinan Paşa, Hadım Süleyman Paşa gibi çok liyakatli devlet adamlar çıkmıştır. Hatta padişah üzerinde büyük tesirleri olan bu harem ağalarından Darü's-seade Ağası denilene sarayın en yüksek rütbeli vazifelisiydi. Bu husus, Osmanlı devletinde kölelere, hatta bugün bile cemiyette çok kimselerin hor gözle bakdığı zencilere gösterilen iyi muameleyi, bir yandan da Osmanlı cemiyetindeki fırsat eşitliğini ifade eden güzel bir numunedir.

Ecneblerdeki Durum:

Avrupa'da ortaçağdaki serfler de nazara alınır sa köleliğin çok yaygın olduğu söylenebilir. Bunlar hemen hiçbir insani hakka malik olmadıkları gibi en ağır işlerde ölesiye ve çoğu zaman aç çalışırlar, devamlı dayak ve işkenceye tabi tutulurlardı. Aralarında Baron de Tott, Mareşal von Moltke, d'Ohsson'un da bulunduğu pek çok ecnebi seyyah yazar, Türkiye'deki kölelerin vaziyetlerinin Avrupa'dakilerden kıyas kabul etmeyecek kadar iyi olduğunu yazmışlardır. Fransız ihtilaliyle Bat Avrupa'da beyaz köle adedi çok azalmıştı. Ancak Doğu Avrupa'da bilhassa Rusya'da milyonlarca beyaz köle vardı. Beyaz kölelerin yerini Bat Avrupa'da, Afrikalı köleler almaya başlamış sa da kanuni bir takım manilerle büyük bir meblağa ulaşmamıştır. Amerika'nın keşfinden sonra buradaki arazilerde ziraate başlayan emperyalist Avrupalılar, yerli halklar çalıştırmaya kalktılsa da ziraate alışık olmayan bu insanlardan bekledikleri randıman alamadılar. Bunun üzerine Afrika'ya yönelip milyonlarca (bir rivayette altmış milyon) siyah insan köle yapılarak gemilerle Amerika'ya taşınmış, bunların beşte dördü çok kötü şartlar altında, daha yoldayken ölmüş-tür. (Halbuki İslamiyette harb dışında hür insanların köle yapılması mümkün

değildir.) Bu siyahi köleler, ölesiye çalışarak Amerika'nın müreffeh istikbalini hazırlamışlardır. Kölelik ilk defa 1832'de İngiltere'de, 1848'de Fransa'da, 1858'de Portekiz'de, 1863'de Rusya ve Hollanda'da, 1865'de dahili harb sonrası Birleşik Amerika'da, 1888'de Brezilya'da, 1926'da Nepal'de ve 1929'da İran'da yasaklanmıştır. Bunun üzerine hürriyete kavuşan köleler eski efendilerinin yanında boğaz tokluğuna fiili köleliğe devam etmek zorunda kalmışlardır. 1956 senesinde Birleşmiş Milletler'in kabule açtığı ve köleliği kaldıran milletlerarası mukaveleye Türkiye 1964'te imza koymuştur. Günümüzde Suudi Arabistan gibi baz ülkelerde köleliğin gizliden gizliye devam ettiğini bu satırların yazar bizzat müşahade etmiştir.

KAYNAKÇA:

Ahmed Şefik, Er-rıkk fi'l-İslam, İstanbul 1314.

İmam Ebu Yusuf, Kitab'ül-Harac.

Ebu Ubeyd, Kitab'ül-Emval.

Kınalızade Ali Efendi, Ahlak-ı A'lai.

Ricaut, Türklerin Siyasi Düsturları.

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, Bir Zamanlar İstanbul.

Ali Seydi Bey, Teşrifat ve Teşkilatımız.

Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi.

S.Şakir Ansay, Hukuk Tarihinde İslam Hukuku.

Esir Pazarı ve Cariyeler, Tarih Konuşuyor, Nisan 1964.

İ.Hakkı Konyalı, Cariyeler ve Esir Pazarı, Tarih Dünyası, 1950\2.

İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ankara 1984.

Reşad Ekrem Koçu, Tarihimizde Garib Vak'alar, İstanbul 1958.

Reşad Ekrem Koçu, Esirler ve Esirciler, Hayat Tarih Mecmuası, 1972\5.

Çağatay Uluçay, Harem, Ankara 1985.

M.A.Ubicini, Türkiye 1850.

Kölelik, Tarih ve Toplum, 1984\1.

İsmail Parlatır, Kölelik, Ankara 1992.

M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.

Ö.Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu.

Yabancılara Göre Eski Türkler, İstanbul 1969

H.Cin/A.Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, Cild 2.

M.Hamidullah-M. Akif Aydın, Kölelik maddesi, DİA.